

ביזנטיון: השורש המשותף

1. הקדמה

בתחילת העידן הזה, ארבע אימפריות עצומות מתפרסות על השטח שבין האוקיאנוס האטלנטי לאוקיאנוס השקט, והן מאפשרות קיום קשרים כלכליים ותרבותיים בין שני קצות העולם. בנתיבי המסחר הגדולים עוברים לא רק סחורות, טכניקות ושיטות, אלא גם רעיונות, מיתוסים ודתות. החל מהמאה השלישית האימפריות העצומות הללו מאוימות על ידי משברים פנימיים ופלישות חיצוניות. האימפריה הסינית מתחלקת לשלוש מדינות עצמאיות, והממלכה של שושלת האן נעלמת. בפרס, האימפריה הסאסאנית מתפשטת לעבר הודו, ועומדת במתקפות מכיוון רומא ומעמי הצפון. בהודו, ממלכת קושאן מתחלפת באימפריית גופטה, וזו נחרבת זמן קצר לאחר מכן על ידי ההונים הלבנים. ברומא, האימים החיצוניים מצטרפים לתקופה ארוכה של אי-יציבות פוליטית כלכלית ודתית, שדוחפת את דיוקלטיאנוס לחלק את האימפריה לשני חלקים, שבהם ישלטו ארבעה קיסרים. במאה הרביעית יוזם הקיסר קונסטנטינוס רפורמות גדולות במטרה לשקם את היציבות ולהבטיח את המשכיות של האימפריה הרומית. אחת מהן היא העברתה של בירת האימפריה אל מקום מבוצר וחסין מפגיעה, בין אירופה לאסיה.

פרנסיסקו אוחניו: (00:39)

"העיר קונסטנטינופוליס נוסדה על חורבות ביזנטיון העתיקה שהייתה ישוב יווני על מיצרי הבוספורוס, בנקודת המפגש בין אירופה ואסיה, במיקום אסטרטגי בין המזרח והמערב. כשקונסטנטינוס מעביר את בירת האימפריה לשם הוא עושה זאת בעיקר בגלל שיקולים אסטרטגיים, מאחר שרומא הייתה רחוקה מחזיתות העימות הצבאי שהלכו והתרכבו באירופה המרכזית עקב הלחץ המתגבר של הברברים הגרמאניים שהגיעו מעבר לדנובה, ובטריטוריות האסיאתיות עקב פלישות הפרסים שהגיעו מעבר לנהר הפרת.

האימפריה הרומית התפרסה על כל אזורי הים התיכון, אך החלקים העשירים, התרבותיים והמאוכלסים ביותר שלה היו המחוזות המזרחיים, שהיו יורשי התרבויות העתיקות של מצרים, כרתים, יוון, אנטוליה והמזרח התיכון. קונסטנטינופוליס חלשה על דרכי המסחר בין הים האגאי לים השחור, כטרויה בעת העתיקה, והייתה קרובה יותר לסחורות של המזרח אשר הגיעו בדרך המשי. עקב התמיכה מהשלטון המרכזי של האימפריה, השליטה האדמיניסטרטיבית והמסחרית הפכה את קונסטנטינופוליס תוך זמן קצר לעיר החשובה ביותר באימפריה. כמו אימפריות אחרות במאה החמישית, האימפריה הרומית סובלת מלחץ בלתי פוסק באזורי הגבול, אשר מצטרף למתחים וללחצים פנימיים שהולכים וגוברים.

"הברבארים לא הגיעו [לרומא] בין לילה, והם גם לא באו מעולם אחר. הם כבר נמצאו מזה דורות רבים על גבולות האימפריה. במזרח ובמערב, בצפון ובדרום היו עמים שהלכו והתקרבו. רומא גם הייתה זקוקה להם, ובאופן כזה או אחר הם הפכו להיות חלק ממעגל ההשפעה שלה. במקרה של העמים החזקים יותר, בעיקר במערב, הם הגיעו עד כדי כך שהחליפו את מבני הכוח המסורתיים."

התפצלות האימפריה הרומית והעברת הבירה אל 'רומא החדשה' יבטיחו את הישארות האימפריה עוד אלף שנים לאחר מה שנקרא בטעות 'נפילת האימפריה הרומית', אשר רק איבדה את הפרובינציות המערביות שלה. האימפריה הרומית המזרחית צירפה לציוויליזציה הרומית אלמנטים יווניים, וגם של עמים רבים אחרים. בביזנטיון התקיימה סינתזה של כל האלמנטים האלו יחד עם הנצרות, והתרבות הזאת הועברה על ידי ספרים, אמנות, ומודל שלטוני אימפריאלי חדש. השפעתה של תרבות זו הגיעה אל מעבר לגבולות האימפריה לארצות ולתרבויות אחרות, והיא ניכרת עד ימינו.

2. הנצרות: סינתזה של העולם העתיק

במאה השלישית העולם העתיק נמצא במשבר עמוק. בתקופות שקדמו לה, התמוטטו כל הערכים התרבותיים והחברתיים, והחומרות השתלטה על הכל.

אתאנאסיוס מרקופולוס:

"לאחר ייסודה של קונסטנטינופוליס בשנת 330 לספירה, המשיכו עוד להתקיים באימפריה הרומית דתות רבות, ולא רק הדת האלילית הקדומה שעברה שינויים. היה, יש להדגיש, הרבה יותר מכך: תורות מיסטיות, דתות מסורתיות, דתות עם השפעה מצרית, וכן דת הנצרות. הנצרות הלכה והתחזקה מיום ליום, זה נכון. אך הדתות העתיקות מצידן כבר היו בתהליך ארוך של שקיעה."

לעומת שקיעת הדתות הזו, התפתח מגוון של אמונות ושיטות מוסר פילוסופיות: האפיקוראיזם, הסטואיציזם והנאו-פלטוניזם מצד אחד; ומצד אחר דתות המזרח: המניכאיזם, דת זורואסטר, מיטראיזם. ממצרים הגיעו הגנוסיס ופולחן איזיס עם הורוס הילד ועם אוזיריס, הוא האל שמת וקם לתחייה במחזוריות. מיוון באו האורפיזם ודתות המיסטורין כמו האלאוסיס, ופולחן דיוניסוס: האל שמת, יורד לשאול וקם לתחייה. נוסף על כך היה דלפי: הר מקודש ואתר עלייה לרגל, שהיה מושג מרכזי במיתולוגיה היוונית העתיקה. לבסוף, גם הן היו קבוצות מינוריות, היו כמה קבוצות סלוואסיניסטיות (או משיחיות) כמו האיסיים והתֶרְפֶּאוֹיטים.

הנצרות, שהייתה אחד היסודות בפסיפס האמונות העצום הזה, התפשטה במהירות בזכות עקרון השליחות המאפיין אותה, ובזכות העובדה שהיא הפיצה תקווה חדשה עבור הענווים והשפלים, בזכות ערכי המחילה וההומאניות שלה. בתחילת המאה הרביעית עומד הקיסר קונסטנטינוס מול סכנה של התפרקות העולם הישן. הוא מחפש אחר גורם חדש שילכד את האימפריה ויאפשר את המשך קיומה. בשנת 313 הוא מפרסם את "הצו של מילאנו", המכיר בחופש הפולחן. לאחר מכן הוא מזמין את הנוצרים לקונציליום של ניקאה, שבו תהפוך הנצרות לדת הרשמית של האימפריה. מעתה ההכרעות לגבי עיקרי האמונה, בחירת איגרות השליחים והכתובים, וההיררכיה הכנסייתית – כולן ייעשו בתבנית האדמיניסטרציה הרומית. הדת הרשמית החדשה של האימפריה היא סינתזה של פולחנים קדומים ועמוקים ומקורות מהעבר הרחוק, שמהם היא לקחה את היסודות המקובלים ביותר. יש בדת זו כוח גדול של הסתגלות והתאמה, והיא סופגת לתוכה מיתוסים, מסורות ופולחנים מהמקומות השונים שאליהם היא מגיעה.

מיכאל ביבליקוב:

"עם התפשטות הנצרות במאה הרביעית, לאחר שהפכה לדת המדינה בזמן שלטון קונסטנטינוס, המסורות הפאגאניות אינן נעלמות בשום אופן מהמדע ומהחינוך. (...) המחנכים של בניו של קונסטנטינוס הגדול, הקיסר אשר החדיר את הנצרות, היו פילוסופים והיסטוריונים פאגאניים."

חלקים מהתרבות הקלאסית: הגימנסיום, פולחן הגוף והספורט, התיאטרון הקלאסי והשירה – מוחלפים בהדרגה על ידי תרבות חדשה של טקסטים מקודשים. במקביל, במדבר של מצרים, קבוצות קטנות של נזירים מתבודדים מקימים במאה הרביעית קהילות שחייהן מוסדרים על ידי כללים. אלה יהיו הגרעינים של מסדרי הנזירים, שבתהליך מואץ של התפתחות ישגשוגו במערב ובמזרח. במאות הבאות הם יהוו אחד מעמודי התווך במבנים החברתיים. מצד אחר, הגעת הנצרות אל השכבות המשכילות, שהידע הקלאסי בהן היה רחב, יצרה צורך בחיזוק ובפיתוח התיאולוגיה והפילוסופיה הנוצרית. משימה זו בוצעה על ידי אבות הכנסייה אשר השתמשו בטיעונים של הפילוסופיה היוונית והנאופלטוניות של אלכסנדריה.

3. התפתחות המודל הביזנטי והתפשטותו

א. תרבות הספר

מיכאל ביבליקוב:

"התרבות הביזנטית היא תרבות הספר, הידע בה מבוסס על ספרים. המסורות היווניות הפאגאניות והחכמה הנוצרית רוכזו ונוסחו בספרים, שהיו הבסיס לכל החקר והידע."

למרות שהתקיימה גם תרבות חשובה שבעל-פה, ביזנטיון מתבססת על התרבות הכתובה. ידיעת היוונית הקלאסית אפשרה לימוד ושימור של הטקסטים מהעת העתיקה.

גויילמו קאוואלו:

"ביזנטיון נתפסה תמיד כמוליכה של התרבות הקלאסית. כך היא אמנם הייתה, אך רק בגבולותיה של אליטה. אליטה זו תרמה תרומה מכריעה לשימור ולהעברת הטקסטים העתיקים, היצירות הקלאסיות העתיקות – מהמרוס ועד דמוסטנס, מהסיאודוס ועד ליסיאס - ועוד מחברים רבים אחרים מהעת העתיקה.

הנצרות לוקחת את הקלאסי מהעת העתיקה, ומחוללת בו תמורות. בתחום הספרות, הגיבורים העתיקים כמו אכילס, אודיסאוס והקטור, מקבלים תכונות חדשות, מתאימות יותר לערכים החדשים, והם קיימים כעת לצד הקדושים והמרטירים. מופיעה סוגה ספרותית חדשה: ההגיוגרפיה, שבה הקדוש הנוצרי הוא דמות ספרותית מובהקת, והוא מודל לחיקוי.

הטקסטים הקלאסיים שהיו ביסוד החינוך וההשכלה, מוחלפים בהדרגה על ידי ספרי הקודש. בהתאם למגמה זו, מחליט הקיסר יוסטיניאנוס באמצע המאה השישית על סגירת האקדמיה של אתונה, שהייתה המרכז האחרון שטיפח את הלימודים הפילוסופיים הקלאסיים, בטענה שאלו הן תורות פאגאניות.

לאחר כמה מאות שנים שנחשבות "חשוכות", מתחיל במאה התשיעית תהליך של שיקום מדיני, כלכלי ותרבותי. האימפריה מרחיבה את גבולותיה, והנצרות מגיעה לארצות הסלאביות. לימוד הטקסטים שנכתבו על ידי אבות הכנסייה, מביא לגילוי מחדש של הספרות היוונית החילונית. בית הספר של מגנאורה מוקם מחדש באותו ארמון אימפריאלי שבעבר לימדו בו פילוסופיה, דקדוק, רטוריקה, אריתמטיקה, גאומטריה ואסטרונומיה. נכנסות לאופנה יצירות אנציקלופדיות כגון ה"פיבליוטקה" של האב פוקסיוס, או האנציקלופדיה "לה סודא".

ספרי הפילוסופיה, ההיסטוריה, המדע והספרות מועתקים מחדש, וכעת באופן אינטנסיבי ומהיר יותר הודות לשימוש בכתיבה הקורסיווית. ביזנטיון חשה גאווה על היותה יורשת התרבות היוונית העתיקה, המבוקשת גם על ידי הערבים.

שתי מאות שנים לאחר מכן, קונסטנטינוס התשיעי מקדם את הקמת בית הספר האימפריאלי למשפטים ולפילוסופיה, וכמנהלו מונה מיכאל פֶּסְלוֹס, שהיה ככל הנראה המשכיל הביזנטי הגדול ביותר של כל הזמנים. לאחר שקונסטנטינופוליס נבזזת בשנת 1204 במסע הצלב הרביעי, כתבי יד רבים נהרסים ואובדים, אך השקיעה של ביזנטיון היא רק פוליטית וצבאית.

לאחר שהוא כובש מחדש את קונסטנטינופוליס מחדש מיכאל השמיני, מייסד השושלת הפליאולוגית, גם את לימודי הפילוסופיה הגבוהים באקדמיה הפטריארכלית, ופותח בכך תקופת זוהר חדשה, שייטכן שהיא מבשרת הרנסאנס האיטלקי. אחד המוקדים האינטלקטואליים המעניינים והמקוריים ביותר בשנים האחרונות הוא העיר מיסטרא. החל משנת 1300 נראה שביזנטיון משקמת את כוחה. בין המאות ה-13 וה-15 מופיעים הוגים ומדענים, כמו מקסימוס פלאנודס, תאודורו מתוכיתס, בארלאאם מקלבריה וגאורגאוס גמיסטוס פלתון, שידיעותיהם הרחבות הופכות אותם לאנשי רנסאנס אמיתיים.

ב. האמנות כמפיצת הדת

אולגה יבגנבנה אטינגוב:

"הארכיטקטורה, הפסיפסים, ציורי הקיר, האיקונות, המיניאטורות... ועוד יצירות אמנות רבות – הרכיבו עולם עצום אשר תפס מקום חשוב ביותר בציוויליזציה הביזנטית, ובמיוחד בתחומי הידע והחינוך."

שורשיה של האמנות הביזנטית נעוצים בעולם ההלני-רומאי. בתקופותיה הראשונות, משתלבים נושאים מיתולוגיים עתיקים עם הערכים הנוצריים החדשים, ונשמרות המסורות הפלסטיות העתיקות. כנסית 'האגיה סופיה', שנבנתה במאה הרביעית בימיו של יוסטיניאנוס, הייתה במשך אלף שנים הקתדרלה הנוצרית הגדולה ביותר בעולם, עד לבניית קתדרלת פטרוס הקדוש ברומא. המבנה הזה הפך להיות מודל לכל הכנסיות הביזנטיות, בזכות הערך הסמלי והאסתטי של הקתדרלה.

אולגה יבגנבנה אטינגוב:

"היא יכולה להיחשב כאחד מפלאי העולם... השגרירים של הנסיך ולדימיר הקדוש מקיבו, כשהגיעו לקונסטנטינופוליס בסוף המאה העשירית וביקרו בכנסיית האגיה סופיה, הם כה נדהמו והתרגשו, עד שהם לא ידעו היכן הם נמצאים, אם באדמה או בשמיים."

ייצור האיקונות, ציורי הקיר והעץ, היה נפוץ מאוד. נושאי היצירות הללו הם סיפורי התנ"ך, ופרשיות מחייהם של ישוע, הבתולה מריה והקדושים. בתחילה הדמויות נראו היראטיות, והזכירו את האמנות המצרית העתיקה.

גוליילמו קאוואלו:

"אחד ההוגים והתאולוגים הגדולים של ביזנטיון, יוחנן מדמשק, מדבר על הציור כמו **הספר של האנאלפבתיים**: האנאלפבתיים, שאינם מסוגלים להבין את הדוקטרינה הנוצרית באמצעות הכתובים, היו יכולים באמצעות הציורים שהציגו את האירועים הקדושים, להתקרב אל הדוקטרינה הנוצרית ולקלוט אותה. משום כך נתפס הציור כספר גדול עבור האנאלפבתיים.

במאות השמינית והתשיעית, בעקבות צווים של הקיסרים שכוננו "איקונוקלסטים", נאסרו הייצוגים האמנותיים הדתיים, והאיקונות הוצאו מהכנסיות ומבתי הפולחן.

ג'ורג' נג'יפולי:

"הייתה מסורת דתית שהתנגדה לציורים ולדמויות, ששורשיה נעוצים בברית הישנה. מסורת זו התקיימה בכל המזרח הקרוב, ואנו רואים אותה בעולם האסלאמי, בעולם הביזנטי ובתקופות שקדמו להם."

במאות הבאות, הקיסרים והכנסייה מתחילים בפעילות חשובה של מתן חסות לאמנים. מספר גדול של כנסיות ומנזרים נבנים, ונעשות יצירות אמנות יקרות ערך. האמנות הביזנטית היא אמנות אנונימית אשר בה האמנים, המשמרים את הטכניקות והמסורות העתיקות, הצליחו ליצוק בחומרים שאיתם עבדו ערך תיאולוגי רב. הזהב, הכסף, הפסיפסים, עבודות האמייל, אבני השיש המלוטשות והאבנים היקרות אשר נצצו וקרנו אור, ייצגו את האור האלוהי.

ג. ביזנטיון כמודל אימפריאלי

המינהל החזק והיציב של האימפריה הרומית המזרחית היה מודל אדמיניסטרטיבי שהועתק הן אל העולם הסלאבי-רוסי, הן באירופה המערבית והן במינהל של הח'ליפות הערבית.

יכולת הבנייה המפותחת של האימפריה הייתה, בבוא השעה, למרכיב בסיסי של הישרדותה. החומות האדירות של קונסטנטינופוליס עמדו בפני מתקפות של עמים רבים במשך אלף שנים, עד להופעת אבק השריפה והתותחים. דוגמאות מופלאות אחרות ליכולת זו הם המאגרים ואמות המים, שסיפקו מים לאוכלוסיה שמנתה בתקופות מסוימות יותר מ-500 אלף תושבים.

העמים אשר כשלו שוב ושוב מול החומות בניסיון לפרוץ אותן, ניסו לכבוש את המיתוס ואת החלום שהייתה קונסטנטינופוליס: **עיר הזהב**. משאביה הכלכליים העצומים של העיר הודות לשליטתה במסחר, הטקסיות האימפריאלית שלה, ארמונותיה, תכשיטיה, הפסיפסים, בדי המשי, עבודות הכסף שלה – כל אלו הזינו את המיתוס של העיר, כמקור של שפע ועושר. למיתוס הזה היו סמלים משלו.

אתנאסיוס מרקופולוס:

"על הדגל הנוכחי של רוסיה מצויר הנשר הדו-ראשי, שהוא סמלה של ביזנטיון שאומץ על ידי הרוסים, שהאמינו – במידה מסוימת של צדק – שהם יורשיה של ביזנטיון, שהאימפריה הרוסית היא ההמשך של ביזנטיון. לא רק רוסיה, גם ארצות אחרות אימצו את הנשר הדו ראשי כסמל שלהן, מתוך אמונה ששורשיהן נעוצים באימפריה הביזנטית."

דוגמה אחרת היא כשקונסטנטינוס אימץ את הנזר הפרסי כסמל לשלטון האימפריה. במעשה זה הוא קבע את הדגם המלכותי אשר הלך והתפתח עד לכתרים של כל המונרכיות.

חסוס קארובלס:

"בטולדו נוסד מה שנקרא אז *imitatio imperii*, כלומר כוונה כללית לחקות את כל מה שהתנהל בקונסטנטינופוליס. ואכן, טולדו של סוף המאה השישית ותחילת המאה השביעית הייתה העתק של החצר הקיסרית שקונסטנטינוס יסד בעירו. זהו האידיאל האימפריאלי שנשאר במזרח, המודל ומקור-הסמכות העיקרי של טולדו ושל היספאניה. ברור שקיים עולם משותף, ישנה תרבות משותפת אחת באגן הים התיכון, שמי שמכתיב בה את הקנונים ואת האופנות היא הקיסרות."

אך יתכן שהחלק החשוב ביותר בתחום הזה הוא החוק הרומי, הודות לקובצי-החוקים של הקיסרים תאודוסיוס ויוסטיניאנוס, שהשתמרו והופצו. קובצי-החוקים הללו הם אבן היסוד האמיתית של כל החוקות של עמי אירופה ואמריקה.

פרנסיסקו אוחניו:

"תנועת החקיקה של המאה התשע-עשרה מתחשבת מאוד בחוק הרומי בשעת חיבור קובצי החוק האזרחי השונים באירופה. כך בחוקה הצרפתית של נפוליאון, הגרמנית, הספרדית, ואף מחוץ לאירופה, כמו למשל בחוקה היפנית של 1898, אשר שונתה לאחרונה בשנת 2004."

אפשר לעקוב אחר השפעתה של ביזנטיון עד היום. התרבות והמודל הביזנטיים הופצו ונקלטו באופנים שונים.

4. הדרכים שבהן הועבר הידע

א. דרך האסלאם

בתחילת המאה השביעית, האימפריה הביזנטית והאימפריה הסאסאנית היו מותשות לאחר מלחמה ארוכת שנים ביניהן. אחת מתוצאות המלחמה הזו הייתה התפתחות אזורי הסחר שהיו מרוחקים מהסכסוך, ובהם דרכי המסחר שעברו באזור הערבי שמרכזו היה במכה. בנסיבות אלה, הערבים ודתם החדשה, האסלאם, יכלו להתפשט במהירות מהודו במזרח ועד לספרד במערב.

האסלאם כבש את הפרובינציות של האימפריה הביזנטית שהיו מאוכלסות בקהילות נוצריות רבות, ביניהן היו אומנים, אנשי מינהל וסופרים, ועוד מומחים בכל התחומים הייחודיים לביזנטיון.

מאריה מאברודי:

"כשקורה דבר כזה, ברור ששום כיבוש חדש אינו יכול ליצור מדינה יש מאין. הוא צריך להתבסס על מה שהתקיים לפניו, על המבנים החברתיים והמינהליים שלו."

בתחילה, התפילה באסלאם נעשתה עם הפנים לכיוון ירושלים, היות שמוחמד נחשב לנביא האחרון בשלשלת הנביאים לפי היהדות והנצרות.

האיסור על ייצוג דמויות אנושיות באמנות, מנע היווצרותן של איקונות. בהפצת האסלאם ניתנה עדיפות לאמצעים מילוליים וכתובים.

המבט מופנה שוב לאחור, לעבר גופי הידע הקלאסיים ההלניסטיים, כפי שיעשה כמה מאות שנים לאחר מכן ברנסאנס האירופי. אולם בניגוד אליו, הערבים לא התעניינו בספרות ובתיאטרון היווני, אלא רק בפילוסופיה ובמדעים.

ח'ליפים אסלאמיים, כמו אל-מאמון, פנו אל הקיסר הביזנטי בבקשה להשיג את כתבי היד יקרי הערך של החכמים הקדמונים. היוונים של אסיה הקטנה קיבלו על עצמם את המשימה לתרגם את הספרים הללו לסורית ולערבית.

הסוס קארובלס:

"... הנוצרים הנסטוריאנים בסוריה ובאזורים אחרים הם קודם כל נתינים של העולם הביזנטיני, והם אלה שמתרגמים את יצירות העולם העתיק, את גופי הידע העתיק אשר יימצאו לאחר מכן בציוויליזציה שתהווה סביב הח'ליפות הערבית בדמשק והח'ליפיות האסלאמיות הגדולות המוכרות לנו. זהו למשל גם המקור של "אסכולת המתרגמים של טולדו".

היוונית הייתה למקור שהעשיר את השפה הערבית, בעוד שכתביהם של חכמים הלניים כאפלטון, אריסטו ואחרים הזינו זרמים רעיוניים ותנועות רוחניות בעולם האסלאמי.

מאריה מאברודי:

"... הערבים או המוסלמים לא קיבלו את הירושה הקלאסית היוונית בתוך חלל ריק, או בכמוסה של זמן. הם קיבלו את מה שמסרו להם הביזנטים, וחלק מהמורשת הזו הוא הפרשנות הביזנטית של טקסטים הללו. כמוכן, הערבים התאימו זאת למושגים ולצרכים שלהם."

אל תוך המזיגה הזו מצטרפים יסודות מהתרבות הפרסית וההודית. נוצרת תרבות אוניברסלית הכוללת את המדע והפילוסופיה היווניים, במסגרת תפיסת העולם האסלאמית.

בשנת 1453 התורכים העותומאניים כובשים את קונסטנטינופוליס ותופסים את מקומם של הביזנטים כמעט בכל התחומים. באותה העת, מתחדש העימות בין מה שהיה החלק המזרחי לבין מה שהיה החלק המערבי של האימפריה הרומית. קונסטנטינופוליס (שמעתה תיקרא איסטנבול) הופכת עתה למרכז רב-אתני של ציוויליזציה חדשה, הכוללת מסורות תורכו-מונגוליות, אסלאמיות וביזנטיות.

נְוֹרָה נג'יפולו:

"להיות יורשים של האימפריה הרומית – משמעות הדבר היא שעם כיבושה של איסטנבול, העותומאנים הפכו לאימפריה ממש, אימפריה עצומה המנוהלת מתוך המרכז, שהוא איסטנבול. ובדומה לאימפריה הביזנטית, הם שמרו על מבנה אימפריאלי רב-תרבותי, רב-לאומי, רב-לשוני ורב-אמונותי."

א. הדרך הסלאבית

פדרו באדנס:

"... לביזנטיון יש תכונה אחת עיקרית, היא והמדיניות החכמה מאוד של הקיסרים הביזנטים ושל הכנסייה המזרחית, למשוך את העמים החדשים שהופיעו בגבול נהר הדנובה או שבאו מהמדבריות. זהו מקורה של דיפלומטיה מיסיונרית, שתעסוק בשלב הראשון בניצוקה של האוכלוסיה הסלבית במרכז אירופה באזורי בוהמיה ומוראביה - צ'כיה של היום - אשר נוצרו על ידי האחים קיריל ומתודי, שהיו דוברי יוונית וסלאבית, ועל כן ביזנטינים, ככל הנראה סלאבים שהתנצרו ובאופן טבעי למדו גם יוונית, שהייתה שפת הקודש של הנצרות. הם יחתרו לכך שהעמים החדשים הללו במרכז אירופה ייכנסו לתחום השפעתה של ביזנטיון, יקדמו את תהליך הניצור של העמים הללו, ושהשפה של עמים אלו תקבל כתב. כך נולד הכתב הקירילי, לא הנוכחי אלא העתיק, הגלאגוליטי. הכתב הקירילי הנוכחי הוא מעט מאוחר יותר, אך הוא נקרא על שמו של קיריל.

האזור הסלאבי הנמצא בקשר עם ביזנטיון הופך לאזור השפעה, המעוצב על פי המודלים של האימפריה. החדירה של השפעה הזו על צפון הסלאבי מתרחבת בהדרגה, והיא מגיעה עד רוסיה. ביזנטיון שולחת ארכיטקטים ואומנים המשתתפים בבניית מבנים מונומנטאליים, כמו כנסיית סנטה סופייה בקייב, או כנסיות **הבשורה** וסן באסיליו במוסקבה.

אולגה יבגנבנה אטינגוב:

"בדיוק באותו האופן, בארצות הסלאביות האורתודוקסיות – בולגריה, סרביה, מוראביה ורוסיה – המסורת הפוסט-ביזנטית השתמרה היטב עד המאה ה-18, ובמספר מקומות אף עד המאה ה-19. באופן זה, המסורת הכנסייתית הבטיחה את היכולת הבלתי רגילה של שימור התרבות האומנותית הזו.

במוסקבה, אשר תקרא לעצמה "רומא השלישית", הצאר מומלך על פי הדגם ועם הסמלים של השלטון הביזנטי. בתחום הרוחני, מתוך המרכז בהר אתוס מתפשטת תופעה מיסטית חדשה, "הֶסִיכְסְמוֹס", מילה הנובעת מהמילה [היוונית] **heychia** שמשמעותה "שלווה" או "היעדר תנועה". תופעה זו של העמקת החוויה הדתית, מהווה חידוש או רענון בכנסייה האורתודוקסית. היא השתרשה במיוחד ברוסיה, שם השפיעה על אישים כמו טולסטוי ודוסטויבסקי.

ג. הדרך האיטלקית

מתחילה התקיים קשר הדוק בין ביזנטיון לבין איטליה של ימינו. הקמתה של האימפריה הקרולינגית מהווה נקודת שבר בין הכנסייה האורתודוקסית לבין הכנסייה הקתולית, והקרע יגיע לשיאו בקרע המערבי [סכיזמה] של שנת 1054. זוהי גם התקופה של תחילת מסעי הצלב.

בשנת 1204 חיילי מסע הצלב הרביעי, בתמיכת הצי של ונציה, פולשים לקונסטנטינופול, בוזזים את אוצרותיה והורסים חלק ניכר מהספרים יקרי הערך, שאובדים לנצח.

עם זאת, החל מהמאה ה-13 היחסים התרבותיים והמסחריים בין שני הצדדים הולכים ומתהדקים. בשנת 1439 הקונציליום של פלורנסיה מנסה לקרב את העמדות בין הנוצרים הרומיים והנוצרים האורתודוקסיים. למטרה זו נוסעת לפלורנסיה משלחת ביזנטית, המורכבת בחלקה מאנשים מ'חוג מיסטרא' כמו גיאורגיוס גמיסטוס פלטון, אשר יביאו עימם טקסטים רבים מחכמת יוון העתיקה. לאחר כיבוש קונסטנטינופול על ידי התורכים בשנת 1453, ילכו ביזנטינים רבים אחרים במסלול זה.

מיכאל ביבליקוב:

"כפי שניתן לדמות, בפלורנסיה של שנת 1400 ניתן למצוא את המיטב שבתרבות אירופה של העת ההיא. ולכן, כאשר המדינה הביזנטית נופלת בעקבות הפלישה העותומאנית, אנשי רוח ומורים רבים מהגרים לאוניברסיטאות של ערי איטליה – פיזה, בולוניה, פלורנסיה – והם תופסים עמדות חשובות במרכזי המדע והחינוך האיטלקיים.

התרגומים של טקסטים יווניים הולכים ומתרבים. על יסוד השיעורים של גמיסטוס פלטון, מייסד קוסמה דה מאדיסי "הזקן" את האקדמיה האפלטונית בפלורנסיה, שבה יתורגמו הטקסטים של אפלטון, בנוסף לכתבים אחרים שמוצאם מאלכסנדריה, העוסקים במסורת ההרמטית-אלכימית. איש הרנסאנס, הפתוח לתפיסה חדשה של העולם, מחפש תימוכין בעולם הקלאסי העתיק. העניין באסטיקה של גוף האדם, הנטוראליזם והשאפה לשלמות טכנית, שאפיינו את העולם הקלאסי, חוזרים לחיים. כמו כן שבים המיתוסים היווניים וחוזרים אל הנפש האירופית, כשהם מתפרשים כאלגוריות לאמיתות עמוקות. הידע העתיק אשר נשמר במשך 1,100 שנים על ידי הביזנטים, מזין את היצירות של ההומניסטים מהמאה ה-15. שום תחום מדעי, שום תורה רוחנית ושום שטח באומנות – לא חמקו מגל ההשפעה העמוק הזה.

5. מסקנות

כממשיכת האימפריה הרומית, כיורשת התרבות ההלניסטית ויתר התרבויות העתיקות של אגן הים התיכון – ביזנטיון היא סינתזה של העולם העתיק, המעוצבת על ידי הדת הנוצרית. קונסטנטינוס מיישם את הסדר הרומי על הדת החדשה, בניסיון להנציח את האימפריה. ביזנטיון משמרת את התרבות הקלאסית בעידן של אי יציבות חברתית ותרבותית.

אתנאסיוס מרקופולוס:

"עלי לומר לכם שכל מה שהשתמר עד היום מהמסורת ההלניסטית העתיקה, כלומר, כל המסורת, הכותבים, הטרגדיות והקומדיות, ההיסטוריונים, האורטוריות וכו' – הכל ניצל והשתמר הודות לביזנטיון."

כמו כן, ביזנטיון יצרה מודל ארגוני, ארכיטקטוני, אומנותי ודתי, אשר יחקו אותו במערב, באירופה הרוסית-סלאבית ובאזורים האסלאמיים, כשכל אחד יתאים אותו למידות שלו. ביזנטיון היא שורש משותף ונקודת מפגש בין ציוויליזציות.

פדרו באדנס:

"אולי מחקר והיכרות טובה יותר עם ביזנטיון, והבנת המשמעות של היותה מודל תרבותי/ציוויליזטורי, בזמנים אלה של אינטגרציה באירופה, נחוצים היום יותר מאי פעם. שכן, מלבד מספר מצומצם של תחומי מחקר במדע המערבי, ביזנטיון היא תמיד הבלתי ידוע הגדול.

נְוֹרָה נג'יפולו:

"בחוגים מדעיים, אנו רואים כי מתפתחת נטייה לראות את תורכיה בת זמננו כיורשת, הגאוגרפית או התרבותית, של האימפריה הביזנטית ושל האימפריה הרומית המזרחית, כחלק מהמורשת התרבותית שלה."

ההיסטוריה של האימפריה הביזנטית, הזרועה ברגעי תהילה ובירידות, מסייעת לנו להבין ולשפר את ההיסטוריה בת זמננו, תוך התעלות מעל הלאומיות והדעות הקדומות, אשר במשך 500 שנים הסתירו אותה, הן במזרח והן במערב. הכרת העבר, תוך הכרת התרומה של תרבויות ועמים להיסטוריה המשותפת, עשויה לסייע לבנייה, בעתיד, של אומה אנושית אוניברסאלית.